

STM 1972

**»Jag hör musik och letar efter orden.»
Om en nyfunnen text av Hjalmar Gullberg till
Peterson-Bergers Vid Frösö kyrka**

Av Anders Palm

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

»Jag hör musik och letar efter orden»

Om en nyfunnen text av Hjalmar Gullberg till Peterson-Bergers
Vid Frösö kyrka

Av Anders Palm

»Jag hör musik och letar efter orden.» Så lyder en diktrad i Hjalmar Gullbergs »Till en näktergal i Malmö» (Fem kornbröd och två fiskar, 1942, s. 125). Formuleringen hade god täckning i denne diktares erfarenhet av det intima sambandet och samspelet mellan musiken och dikten i hans eget konstnärliga skapande. Gullberg tillhör de många lyriker som upplevt sin dikt växa fram under en gestaltungsprocess vars första förnimbara stadium varit ett musikaliskt ingivet stämningsslag. I dikter om diktandet framställde han gång på gång genom hela sin produktion själva inspirationsögonblicket som en plötslig och ibland oförklarlig upplevelse av musikalisk natur: en ton, en rytm, en melodi, kommen som från ingenstans eller som från en annan värld, när hans inre lyssnande öra och låter sig så småningom uttryckas i ord och bli till dikt. Fenomenet låter sig exemplifieras med ett par strofer från slutet av 20-talet som finns bland hans efterlämnade otryckta manuskript:

Det händer att bland gråa hus
man hör en ton,
som inte fanns i gatans brus
men kom från en region
av ljus.

Man glömmer var man går, man går
på måfå bara, i förbund
med detta som man ej förstår
och vet knappt riktigt vad man vill.
Det är en sådan stund
en sång blir till.

Detta inledande musikaliska inspirationsögonblick i den lyriska skapelseakten markerar bara en av de många kontaktpunkterna mellan dikten och musiken som låter sig studeras i Hjalmar Gullbergs lyrik, där man både på det innehållsliga planet (i stoff, motiv, bildspråk och symbolik) och på det gestaltande planet (i rytmik, eufoni och kompositionsstrukturer) har funnit åtskilliga möjligheter att be-

lysa de utomordentligt spännande men i de flesta fall svåråtkomliga relationerna mellan ordkonst och tonkonst.¹

En förklarande bakgrund till musikens roll i Gullbergs författarskap ger en del dokument ur hans kvarlåtenskap från den tid som föregick hans framträdande som diktare. Bevarade nottryck, notmanuskript, anteckningsböcker och diktmanuskript gör det möjligt att i detaljer få en uppfattning om det tidigaste skedet i Gullbergs konstnärliga övningar, som på ett karaktäristiskt och talande sätt inleds i det dubbla tecknet av dikt och musik.

Gullbergs debutsamling *I en främmande stad* kom ut 1927 efter en lyrisk mognadsprocess som var utsträckt över åtta år och vars trevande, osjälvständiga men starkt självkritiskt präglade stadier man kan följa dels i de hundratals diktmanuskript som finns bevarade alltifrån januari 1919, dels i sporadiskt förda dagboksnotiser. Ännu något längre tillbaka i tiden når man emellertid i en bunt notpapper innehållande tjugotre egenhändiga tonsättningar till lyriska texter av elva olika författare och daterade mellan april 1918 och mars 1919. Gullberg var då 20 år gammal. Detta material finns redovisat och utförligt behandlat på annat håll och här skall för sammanhangets skull endast ytterkonturerna skissas.²

Redan Gullbergs val av textförfattare och texter till sina kompositioner ger en god uppfattning om hans nära relationer till den romanskonst som florerade i det sena tiotalets svenska musikliv och då inte minst i Malmö och Lund, där romansafnarna av pressens presentationer och recensioner att döma hörde till de varje vecka återkommande musikaliska evanemangen under den tid då Gullberg själv komponerade. Liksom de samtida stora romanskompositörerna i Sverige, med Sjögren, Peterson-Berger och Stenhammar i främsta ledet, hämtade Gullberg med förkärlek sina texter i nordisk lyrik från slutande 1800-tal, hos Karlfeldt i första hand, men också hos Fröding, Heidenstam, Levertin och J. P. Jacobsen. En och annan gång försöker han också med tyska författare och håller sig då till romanskonstens beprövade, Goethe, naturligtvis, och Mörike i Hugo Wolfs efterföljd.

Gullbergs kompositionsförsök blev under våren 1919 allt färre. En försändelse till Wilhelm Stenhammar med önskan om ett utlåtande mötte förmodligen inte det erkännande och den uppmuntran som Gullberg hoppats på och bidrog säkert på ett avgörande sätt att stäcka hans tonsättarplaner. På sommaren samma år tar han på allvar itu med sina diktövningar.

Hjalmar Gullbergs aktiviteter som tonsättare bildar således en inledande kort episod i hans konstutövning. Men det var en episod som blev fundamental och vägledande. Den frigjorde och utvecklade en diktare. Det bevarade materialet berättar om en yngling som ivrigt åtrår att uttrycka sig som konstnär men som tvekar om arten av sin begåvning, om sitt rätta medium. Hans kompositioner var en mötes-

¹ Se Carl Fehrman, Hjalmar Gullberg, 1967, kap. »Musiken», s. 238 ff., samt densamme, »Fåg-larnas uråldriga konst. Om Hjalmar Gullberg och musiken», i *Musiken i dikten. En antologi* utgiven av Carl Fehrman, 1969, s. 70 ff.

² Se Anders Palm, »Min tanke gungar på en melodi ...». Om Hjalmar Gullberg som tonsättare och musikaliskt inspirerad diktare, i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1971–72, nr 3/4, s. 208 ff., samt Axel Helmer, Hjalmar Gullbergs melodier. Några vokalmusikaliska anteckningar, i denna årgång av STM.

plats för musik och dikt, och detsamma kan sägas om hans första egna dikter, eller i varje fall att man i den tidigaste lyriken kan spåra ett klart samband med hans musikaliska intressesfär. Som illustration till denna successiva övergång från tonkonst till ordkonst skall vi här närmare studera en av Gullbergs allra tidigaste bevarade dikter, där han så att säga spegelvänder sin konstnärliga metod: under cirka ett år hade han försökt ge lyriska texter en melodisk uttolkning, nu prövar han en given instrumentalmusik som utgångspunkt och underlag för egen dikt.

I Gullbergs kvarlåtenskap från den första studenttiden finns en tunn anteckningsbok med de flesta bladen urrivna. Utanskriften lyder: Fransk glosbok, Hjalmar Gullberg, IV La. Häftet stammar uppenbarligen från Gullbergs sista år vid Latinskolan i Malmö 1916–1917, men de franska vokablerna har rensats bort, och de kvarvarande blanka sidorna har några år senare, 1919, fått tjänstgöra som manuskriptbok, i själva verket den äldsta bevarade. Förutom ett utkast till ett spex baserat på Frithiofs saga innehåller häftet fem dikter. Av dem påkallar en speciellt intresse. Den har titeln »Vid Frösö kyrka».

Vi har noterat, att ett betydande inslag bland Gullbergs tonsättningar utgjordes av melodier till texter av Karlfeldt, och ingen tvekan kan råda om att det var Peterson-Bergers populära Karlfeldt-tolkningar som inspirerat. Till Peterson-Bergers allbekanta kompositioner hörde också *Frösöblomster*. Med sin stämningmätade lyriska ton och sin folkmelodiska enkelhet fick flera av dessa miniatyrer för piano en given plats i de musicerande hemmens repertoar. Ingvar Andersson, som under hela studietiden var Hjalmar Gullbergs närmste vän och förtrogne och tillika hans musikaliske mentor, vet berätta att *Frösöblomster* gärna spelades i hans hem, där Gullberg under dessa år återkommande deltog i samvaron kring pianot. Ur det första häftet, som publicerats för första gången 1896, spelade man bl. a. det stycke som heter »Vid Frösö kyrka».

Som musikalisk genrebeteckning för »Vid Frösö kyrka» har figurerat ord som pianolyrik, tonpoesi, tondikt och stämningdikt, alla karaktäristiker som tycks vilja framhäva en analogi med en litterär motsvarighet. Hur diffusa i många fall sådana metaforiska genrebestämningar än kan tyckas vara har de när det gäller just detta stycke sin relevans.³

»Vid Frösö kyrka» har en ABA-form som kan preciseras som $A_1A_2B_1B_2A_2$ coda, där codan är en förkortad variant av B_1 . A_1 utgörs av en period på åtta takter, vars melodi i A_2 upprepas en oktav högre. Kontrastdelarna, B_1B_2 , där B_2 ligger en ters högre än B_1 , är ett formlid med starkare nyanser, brutna ackord, pianistiska figurationer och med vardera perioden utmynnande i en koralartad pianissimokadens. Kompositionen avslutas med en upprepning av A_2 följt av codan, där koralmotivet från B_1 är utbyggt. Uppenbara associationsmöjligheter till lyrisk dikt ger A-perioderna, där den rytmiska enhetligheten och den symmetriska uppbyggnaden i tvåtaktsmotiv och fyrtaktsfraser i förening med föredragningsbeteckningen »dolce cantando» gör en överföring till metriskastrofenheter möjlig och lockande.

³ De musikanalytiska resonemangen i det följande har vuxit fram i diskussion och nära samarbete med doc. Folke Bohlin, Lund, som också bistått vid utskriften av textunderläggningen.

Man har alltså redan i en elementär formanalys av stycket ett välgrundat underlag för beteckningen tondikt, eller det i detta sammanhang mer innebördsrika »Lied ohne Worte». »Vid Frösö kyrka» är verkligen vad gäller kompositionens A-delar en sång utan ord, en musik som söker sin text.

Det förefaller ha legat nära till hands att Gullberg med sitt lyriskt-musikaliska intresse tog fasta på styckets sångbara partier och prövade att finna ord till musiken. Detta parodiförfarande är ju i och för sig vanligt och välkänt, och i spexets, revyvisans och Q-versens form skulle Gullberg flera gånger ta den tekniken i anspråk. Han gör det redan i sitt första spexförsök, det ovan nämnda Frithiofs saga, som tillkom under senare hälften av 1919. Emellertid står vi, när det gäller hans text till »Vid Frösö kyrka», inför ett material som tycks kunna ge flera och annorlunda möjligheter för ett studium av textunderläggning än vad som är vanligt. Tre sidor ur Gullbergs anteckningsbok visar med sällsynt tydlighet de skilda fasererna i textens framväxt ur musiken. (Se faksimil av mss I, II och III.) Manuskriptsituationen inbjuder till en detaljgranskning som måhända kan aktualisera och belysa frågor av mera principiellt intresse för forskningen kring paroditeknik. Att textförfattaren är Hjalmar Gullberg, här fångad i arbetet med en av sina tidigaste dikter, troligen ännu i ovisshet om huruvida kompositörens eller diktarens väg var hans, gör manuskripten beaktansvärda också som litteraturhistoriska dokument.

Tydligtvis inleddes arbetet med ett försök att transkribera musikens rytmiska mönster till ett versschema. På den första manuskriptsidan (ms I) har Gullberg med bågar och längdstreck sökt sig fram till två olika strofformer.⁴ Toner på betonade taktdelar har, oavsett notvärde, betecknats med streck (-), övriga toner med båge (∪). En viss oklarhet har dock uppstått i slutet av rad 2, där han i sin första form på detta enda ställe sammanfört två toner (ton 4 och 5, b och ass, i takt 4) under ett tecken. Enligt den andra formen förefaller det som om han i ett senare tillägg försökt lösa upp sammandragningen på två olika sätt. Dels har han tillfogat ytterligare ett längdstreck i slutet på rad 2, vilket är inkonsekvent, eftersom det gäller en obetonad takt-del. Dels har han prövat att föra ton 5 (ass) till den följande frasen och därmed inleda rad 3 med en anapestisk upptakt. Denna senare lösning av problemet återfinns vi på den följande manuskriptsidan (ms II), där den andra strofformen skrivits ut på nytt två gånger. Gullberg har här lämnat någon rads mellanrum mellan varje rad med versfotsbeteckningar, uppenbarligen för att på de tomma raderna under markeringarna kunna skriva in en metriskt anpassad text i två strofer. Så har också skett, men det första försöket har slagit slint. I den första strofens andra rad har han, för att få den att mynna ut i rimordet »hus», varit tvungen att överskrida den metriska ramen. Han har då återgått till den första av sina ursprungliga strofformsvarianter, där han hade en längre andraderad. Enligt denna kunde han fullfölja första

⁴ Helt säkert är det ej att Gullberg själv svarat för båda strofformerna. Bågmarkeringarna är utformade på ett klart avvikande sätt i den andra strofformen, där de är spetsiga, så när som på den i efterhand tillsatta bågen i rad 3, som i likhet med bågarna i den första strofformen och bågarna i ms II har en mer rundad form. Det är alltså inte uteslutet att en annan hand svarat för den andra strofformen (Ingvar Andersson?).

The image shows two pages of handwritten musical notation. The left page (ms I) features rhythmic markings using dashes and arcs on a staff. The right page (ms II) contains handwritten lyrics in Swedish, with some corrections and annotations. The lyrics are: "De vandra i sommarljus, i helgdagskläder med salmbok i hand, så stilla och tyst över kyrkstigens grus, att Herren om, Herren om dyra." and "De vandra i sommarljus, så stilla och tyst under lindarnas skugga från Frösö, från Frösö kyrka." There are also some handwritten notes like "till Gudshus" and "under lindarnas skugga".

The image shows a page of handwritten text titled "Vid Frösö kyrka". The text is written in Swedish and matches the lyrics on the right page of the previous image. It includes the title "Vid Frösö kyrka" and the lyrics: "De vandra i sommarljus, i helgdagskläder med salmbok i hand, så stilla och tyst över kyrkstigens grus, att Herren om, Herren om dyra." and "De vandra i sommarljus, så stilla och tyst under lindarnas skugga från Frösö, från Frösö kyrka." There is a signature and the date "19-6" at the bottom.

Tre manuskriptsidor till Hjalmar Gullbergs dikt »Vid Frösö kyrka». Ms I: två metriska strofformer; Ms II: strofformer och text; Ms III: renskriven text.

strofens andra rad med »till Guds hus», om han förkortade förstaraden i motsvarande grad (»sommardagens ljus» ändras till »sommarljus»). Samma metriska förskjutning har han sedan genomfört i strof 2, där den andra raden förlängts med det inskjutna ordet »sakta», samtidigt som den första raden komprimerats på samma sätt som i strof 1. De två stroforna har då fått följande lydelse:

De vandra i sommarljus,
i helgdagskläder med salmbok i hand till Guds hus
så stilla och tyst över kyrkstigens grus
att Herranom, Herranom dyrka.

De vandra i sommarljus,
då salmen sakta förtonat med orgelnus brus,
så stilla och tyst under lindarnas sus
från Frösö, från Frösö kyrka.

Man kan nu fråga sig hur Gullberg tänkt sina strofer inplacerade i det musikaliska förloppet, då han ju endast formulerat två strofer, medan musikens första åttataktperiod, som motsvarar en strof, förekommer tre gånger. Problemet kan inte avfärdas med att han inte fullföljt sitt uppslag till textunderläggning. Mot detta talar den tredje manuskriptsidan (ms III), som upptar en daterad renskrift från den 19/6 (1919), och vidare är det ju uppenbart att den andra strofen från innehållslig synpunkt har karaktär av slutstrof. Det kan vara värt att pröva en konstruktiv hypotes för textunderläggning, där det formella och innehållsliga kommer att samverka i argumentationen.

Ett försök att lägga Gullbergs första strof under musikstyckets inledande åtta takter utfaller mindre väl. Gullbergs strof har kvinnlig utgång (»dyrka»), medan melodin i takt 8 endast har en ton och därmed skulle kräva ett manligt strofslut. Annorlunda ter det sig i A₂, där dominantackordet i sluttaktens början är upplöst till tonika på taktens tredje fjärdedel och sålunda kan samverka med Gullbergs meteranalys. I musiken är A₂-delen den enda som återkommer exakt lika. Gullbergs båda strofer är, som vi sett, metriskt likformiga. Det förefaller följaktligen som om Gullberg avpassat sin text till de båda A₂-delarna. Ett sådant infogande av texten i den musikaliska helheten skulle ha till följd att styckets första åtta takter, A₁, skulle komma att utgöra en instrumental inledning. Texten skulle sedan kunna läggas under A₂ med en strof på ömse sidor om mellanspelet. (Se notex., där texten enligt såväl den första som den andra strofformen är lagd under notbilden.) Genom en sådan uppfattning av strofornas positioner inom musikstycket skulle man också, som skall visas i det följande, få ett meningsfullt samspel mellan textinnehåll och musikalisk gestaltning.

Textinnehållet är som synes mycket enkelt: första strofen fångar bilden av kyrkobesökarna på väg till högmässan, medan den andra beskriver deras väg därifrån. Löst från sitt musikaliska sammanhang är diktens episka linje på ett till synes omotiverat sätt brutet mellan de båda stroforna: mellan intåget i och uttåget ur kyrkan finns ett innehållsligt och kronologiskt tomrum. Låter man

LENTO dolce cantando

[1] De vand - ra i som - mar - [da - gens ljus i helg - dags -
[2] De vand - ra i som - mar - [da - gens ljus, då sal - men

helg - dags - klä - der med salm - bok i hand...] så stil - la och tyst ö - ver
klä - der med salm - bok i hand till Guds hus
sal - men] för - to - nat med or - gelns brus, så stil - la och tyst [ö - ver
sak - ta un - der

kyrk - sti - gens grus att Her - ra - nom, Her - ra - nom dyr - ka.
kyrk - sti - gens grus] från Frös - ö, från Frös - ö kyr - ka.
lin - där - nas sus

Förslag till textunderläggning av Hjalmar Gullbergs dikt »Vid Frösö kyrka» under Wilhelm Peterson-Bergers pianostycke med samma titel (takt 9-16 resp. 34-41). Melodilinjerna har här transponerats en oktav nedåt.

däremot texten beledsagas av Peterson-Bergers musik på det sätt som angivits här, blir förhållandet ett annat. Avståndet mellan strofornas två stämningbilder kommer då att överbryggas av mellanspelet, som blir en illustration till själva kyrkobesöket. Till yttermera visso skulle mellanspelets typiska koralinslag ge en musikalisk täckning för den psalmsång som i Gullbergs slutstrof sägs ha klingat ut.

Att Gullberg arbetat i mycket nära anslutning till de premisser som Peterson-Bergers nottryck givit för en textsättning av musiken, därom vittnar inte bara hans uppmärksamhet mot styckets musikaliska karaktär. Ett lika väsentligt incitament till sina strofer har Gullberg fått genom nottryckets rubriksättning, som inte endast innefattar den svenska titeln utan ytterligare tre, en fransk, en tysk och en engelsk. Den allmänt bekanta »Vid Frösö kyrka» ger musiken en rumslig förankring. Gullberg behåller titeln, ger i båda stroforna bild och stämning från kyrkbacken och slutar dikten med en återknytning till titelorden med raden »från Frösö, från Frösö kyrka». I sin franska tappning är titeln reducerad till endast »A l'église». Däremot får kompositionen nya konkreta dimensioner genom de tyska och engelska alternativtitlarna. Den tyska »Sonntagsstimmen» ger stycket dels en tidsbestämning dels en situationsbestämning, vilken med stöd i originaltiteln och musikens koralinslag entydigt alluderar på menighetens psalmsång vid söndagens gudstjänst. Båda dessa element återfinns hos Gullberg (»helgdagskläder», »salmen»). Till detta kommer den engelska titeln »Going to church», som reflekterar ännu en detalj i den tavla som rubrikerna låter skymta fram. »Going to church» kompletterat med ett »Going from church» är huvudmotiv i Gullbergs text. Det är således uppenbart, att nottrycket i sin helhet, musiken i växelverkan med titlarna, ger antydningar till en visualisering och verbalisering av stycket, och att Gullberg har varit lyhörd för dessa möjligheter.

Dikten »Vid Frösö kyrka» är från flera synpunkter ett utmärkt belysande exem-

pel ur Gullbergs allra tidigaste och mycket litet kända produktion. Förutom att den så uttalat markerar sin symbios med den musik som Gullberg under det närmast föregående året visat sig vara befryndad med i sina egna kompositioner, uppvisar den som lyriskt exempel, trots sin korthet och relativa obetydlighet, stilkaraktäristika som både sätter sin prägel på hans första diktförsök och låter sig igenkännas i hans tryckta produktion genom åren. Iögonfallande är det repetitiva mönstret som kan urskiljas på skilda nivåer i dikten, i radupprepningen, i ord- och ordgruppsupprepningen, i ljud- och ljudgruppsupprepningen. Till de verbala och fonetiska ekoeffekterna kommer också de innehållsliga.

Inledningsraden är för de båda stroforna gemensam: »De vandra i sommarljus». I andra raden finns en tematisk parallellism mellan de båda stroforna knuten till psalmsången. Tredjeraderna är likaså tematiskt reflekterande och uppbyggda med verbalt sammanfall och kontrast: »så stilla och tyst över kyrkstigens grus» resp. »så stilla och tyst under lindarnas sus». Slutraderna med sina återtagningar av var sitt nomen proprium, »Herranom» resp. »Frösö», är likaså parallellt utformade och får närmast omkvädeskaraktär. Också rimmens ljudupprepningar länkar stroforna, och inte bara versraderna, samman genom att diktens båda rimband griper över strofgränsen. Till diktens effektsökande ljudkomposition hör också allitterationerna.

Det är värt att notera den tekniska medvetenhet som Gullberg här demonstrerar. Troligen kan det formella raffinemanget i dikten till dels föras tillbaka på de förutsättningar som det musikaliska underlaget har givit. Inte bara genom strofornas likformighet, som ju faller av sig själv, utan också genom det nätverk av fonetiska, syntaktiska och semantiska omtagningar och parallellismer som binder stroforna samman har Gullberg velat återskapa och understryka det enhetliga stämmningsläget i musiken och markera melodifrasernas upprepning efter mellanspelet.

Manuskripten till Hjalmar Gullbergs text till Wilhelm Peterson-Bergers »Vid Frösö kyrka» har här lyfts fram ur det förgångnas gömmor inte för att hävda diktens bestående estetiska värde men väl dess dokumentariska. Manuskriptserien ger oss en uttrycksfull ögonblicksbild av en lyrisk metod tillämpad vid en kritisk tidpunkt i en stor författares tidigaste utveckling. Några månader senare, den 4 september 1919, skulle Gullberg skriva i sin dagbok: »Jag vill, jag måste bli skald.» I arbetet med »Vid Frösö kyrka» är han på väg mot den föresatsen. Han har slutat att komponera. Nu lyssnar han till musiken och letar efter orden.

Summary

In his youth, the Swedish poet Hjalmar Gullberg (1898–1961) tried his hand at setting pre-existing texts to music. (Cf. the article by Axel Helmer in this volume of *STM*.) In 1919, the year of his first own poems, Gullberg's gradual transition from music to poetry may be seen in the text that he wrote to Wilhelm Peterson-Berger's well-known piano piece, *Vid Frösö kyrka* (At Frösö church). On the basis of a unique series of manuscripts, the various phases of Gullberg's search for words to fit to the music are traced in the essay—from the first tentative analyses of the metrical structure through the revisions that step by step create a text that mirrors the form and character of the music. (The example shows the author's proposal for underlaying the original composition with Gullberg's text.)